

Jerzy Stańczyk
Akademia Podlaska
Siedlce

Stanisław Bielen,
Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej,
Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR 2006,
421 s.

Współczesna Federacja Rosyjska – Rosja, jako sukcesorka ZSRR, a historycznie kontynuatorka carskiego imperium, wciąż stanowi przedmiot zainteresowań wielu badaczy różnych dziedzin. Znamienne są emocje, jakie budzi, oraz skrajność ocen jej dotyczących. Bez wątpienia kluczem do poznania i zarazem zrozumienia logiki działania tego państwa na arenie międzynarodowej jest obiektywna analiza jego interesów. Te wypływają, rzecz jasna, w głównej mierze z potrzeb, lecz uwzględniać trzeba szersze spektrum ich uwarunkowań. Niebagatelną rolę odgrywa pośród nich specyfika tożsamości rosyjskiego państwa i społeczeństwa. Warunkuje ona zarówno jego politykę wewnętrzną, jak i zagraniczną. Pominięcie tego aspektu w analizach politologicznych dotyczących Rosji byłoby ogromnym błędem, skazującym na posługiwanie się uproszczeniami. Jednocześnie ważne jest, by uwzględnienie roli czynnika tożsamościowego w badaniu aktywności Rosji było osadzone w jej realnym otoczeniu międzynarodowym. Jest to, zatem zadanie ambitne i ze wszech miar pożądane, wymagające dużej wiedzy, bezstronności i doświadczenia w sprawach międzynarodowych. Recenzowana książka stanowi doskonałe opracowanie, wychodzące właśnie naprzeciw zapotrzebowaniu na eksperckie i zarazem akademickie analizy i prognozy dotyczące funkcjonowania Rosji we współczesnym systemie międzynarodowym.

Praca składa się z trzech części, które porządkują zawarte w niej rozdziały na następujące grupy zagadnień:

- poznawcze i wyjaśniające aspekty problematyki tożsamości międzynarodowej państwa;
- specyfika komponentów tożsamości rosyjskiej;
- wektory międzynarodowej aktywności Rosji i ich znaczenie dla jej tożsamości. Zawiera ponadto rzetelnie skonstruowane: wstęp i zakończenie, rozbudowaną bibliografię i przydatny indeks nazwisk.

W części pierwszej, składającej się z trzech rozdziałów, Autor podejmuje tematykę definiowania tożsamości międzynarodowej państwa oraz jej poj-

mowania poprzez pryzmat jego interesów. Przedstawił dwa aspekty tożsamości, która z jednej strony jest problemem teoretyczno-metodologicznym, z drugiej zaś egzystencjalnym uczestników życia międzynarodowego. Zaletą tego opracowania jest to, że Autor ukazuje złożoność rozumienia podjętego przedmiotu badań z punktu widzenia różnych nauk społecznych, dlatego udaje się mu zobrazować dynamikę tej kategorii, wyjaśnić wielość znaczeniową oraz precyzyjnie wskazać na jej istotę i uwarunkowania. Według przyjętego założenia, „konkretyzacją tożsamości państwa w stosunkach międzynarodowych jest artikulacja jego interesów, które są odzwierciedleniem motywacji wszelkiej aktywności państwa w stosunkach międzynarodowych” (s. 15). Na kanwie tych ustaleń Stanisław Bieliń rozpatruje złożoność problematyki identyfikacyjnej współczesnej Rosji ze wskazaniem na jej problemy z samookreśleniem, istotę pluralizmu tej tożsamości oraz z odniesieniem do przykładów wpływu na nią „idei rosyjskiej”. Szczegółowej analizie poddaje różnice w interpretacji tożsamości rosyjskiej w różnych okresach i z punktu widzenia różnych orientacji ideologicznych. Z przekazów tych wynika dobrze zarysowany przez Autora problem modernizacyjny. Odnosi się go zazwyczaj do wzorów ukształtowanych i utrwalonych w cywilizacji zachodniej. Tym samym wszelkie tendencje przeciwstawne miałyby wskazywać na unikalność Rosji – jej orientację euroazjatycką i restauracyjny charakter. Tymczasem zdaniem Autora: „W przeważającym stopniu chodzi jednak o wytworzenie tożsamości konkurencyjnej w stosunku do tożsamości z czasów komunistycznych. Dystansowanie się wobec orientacji prozachodniej nigdy nie przybrało w Rosji takiego charakteru, aby można było mówić o zwycięstwie orientacji euroazjatyckiej czy restauracyjnej” (s. 15).

Część druga, składająca się z sześciu rozdziałów, dotyczy komponentów tożsamości rosyjskiej i ich specyfiki. Szczegółowej analizie poddane zostało dziedzictwo mocarstwowe i imperialne współczesnej Rosji, co pozwala ukazać współczesne tendencje w tym zakresie, m.in. w starciu z tendencjami odśrodkowymi i separatystycznymi oraz w związku z prowadzeniem agresywnej polityki historycznej. Rozpatrywany jest wpływ uwarunkowań geograficznych i demograficznych, a także wpływ geopolityki na samoidentyfikację Rosji, m.in. z odniesieniem do terytoriocentryzmu. Uwzględniony został także wpływ uwarunkowań narodowych i religijnych przesądzających o różnorodności Rosji w zakresie jej tożsamości, w tym przejawy nacjonalizmu jako ideologii integracyjnej, znaczenie Cerkwi i religii prawosławnej w procesach identyfikacyjnych oraz wpływ islamu na wizerunek Rosji. Wiele uwagi Autor poświęcił ustrojowi jako komponentowi tożsamości Rosji. Pokazał dylematy związane z poszukiwaniem demokratycznej tożsamości, mechanizmy budowania systemu politycznej reprezentacji oraz całe spektrum ideologiczne sił politycznych. Ważnym zagadnieniem, które poddał wnikliwej analizie, jest paternalizm władzy i obserwowana potrzeba silnego przywództwa – tradycyjne cechy ustrojowe Rosji. W tym kontekście ważna okazuje się diagnoza kondycji ekonomicznej, mająca wpływ na tożsamość współczesnej Rosji. Na tle przeobrażeń ustrojowych Autor przedstawił transformację gospodarczą wraz z jej skutkami. Szczegółowej analizie poddał międzynarodową pozycję gospodarczą Rosji, w tym jej udział w międzynarodowym podziale pracy, a także zarysował priorytety jej rozwoju

ekonomicznego. Stanisław Bieleń zbadał także wojskowe uwarunkowania procesów identyfikacyjnych Rosji, w tym rolę czynnika wojskowego w definiowaniu potęgi państwa i obecność militarną Rosji za granicą, ale także w szerszym aspekcie analizę bezpieczeństwa jako wyznacznika aktywności Międzynarodowej.

W części trzeciej, złożonej z czterech rozdziałów, zostały ukazane kierunki międzynarodowej aktywności Rosji, ze wskazaniem ich znaczenia dla jej tożsamości. Na wstępie Autor poruszył problem rewitalizacji wpływów Rosji w przestrzeni poradzieckiej, czyli konsekwencje rozpadu ZSRR, dążenie Rosji do odbudowy wpływów, kwestie odpowiedzialności za ludność rosyjskojęzyczną i reintegracyjną rolę WNP. Wśród wyodrębnionych kierunków aktywności międzynarodowej Rosji przedstawił dwa: zachodni i azjatycki. Oczywiście Autor zastrzegł, że nie poddaje analizie wszystkich kierunków rosyjskiej polityki zagranicznej, lecz te, które w największym stopniu decydują o jej tożsamości międzynarodowej. W obrębie kierunku zachodniego szczegółowo przedstawił: specyfikę położenia Rosji wobec Zachodu, ewolucję stosunków z Zachodem, próby realizacji strategicznego partnerstwa ze Stanami Zjednoczonymi, szczególne partnerstwo z NATO, miejsce Unii Europejskiej w hierarchii interesów rosyjskich, stosunek do europejskich organizacji regionalnych oraz interesy Rosji w Europie Środkowej. Azjatycki kierunek aktywności Rosji obejmuje: rewaloryzację więzi azjatyckich, kierunki oddziaływania Rosji w Azji, szczególną rolę czynnika chińskiego i trudności w zbliżeniu z Japonią. Bardzo ciekawe są także rozważania dotyczące przyszłego miejsca Rosji w świecie policentrycznym, obejmujące problem konsolidacji rosyjskiej polityki zagranicznej, diagnozę środowiska międzynarodowego, kwestię wielowektorowości polityki w ramach wizji świata wielobiegunowego oraz kształtowanie rosyjskiej tożsamości globalnej.

Jak najpoprawniej metodologicznie można przebadać tak szeroko określony zakres poznawczy? Na wstępie Autor zakłada, że: „(...) Rosja nie stanowi już tak jak kiedyś ZSRR – wyjątkowego fenomenu, który uzasadniałby prowadzenie odrębnych pod względem metodologicznym i teoretycznym badań naukowych. Jest jednak na tyle poważnym wyzwaniem poznawczym, iż zasługuje na wnikliwe analizy z perspektywy różnych dyscyplin. Ani względy intelektualne, ani praktyczne nie uzasadniają tworzenia specjalizacji na wzór dawnej sowietologii. Problem identyfikacji Rosji w stosunkach międzynarodowych mieści się w ramach badań polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Te zaś mają w skali międzynarodowej bardzo zróżnicowany charakter” (s. 16). Wyrażony pogląd jest tożsamy z opinią uznanego fińskiego badacza dorobku studiów sowietologicznych, Christera Pursiainena⁷⁶⁰. Jest tu, więc prezentowane podejście politologiczne z punktu widzenia szerokiego pola stosunków międzynarodowych. Autor słusznie zauważa, że większość dotychczasowych polskich publikacji na temat współczesnej Rosji ma charakter idiograficzny (ustalają oraz opisują fakty, zdarzenia i zjawiska), natomiast trudniej odszukać bardziej zaawansowane studia, zaliczane do gatunku nauk nomotetycznych (odkrywających prawidłowości i formułujących już teoretyczne generalizacje). Zakładać

⁷⁶⁰ C. Pursiainen, *Beyond Sovietology. International Relations Theory and the Study of Soviet/Russian Foreign and Security Policy*, Helsinki 1998, s. 4-5.

można, że intencją Autora było dążenie właśnie do tego drugiego modelu. Nie umniejsza to faktu, że w badaniach wykorzystał on bardzo bogaty dorobek dotychczasowych diagnoz i analiz. Stanisław Bieleń wykorzystał bogatą literaturę przedmiotu oraz źródła, łącząc z umiejętnością dokonywania dojrzałych selekcji i wartościowań. Autor podaje, że „(...) starał się łączyć tradycyjną metodę historyczno-opisową z analizą strukturalno-funkcjonalną i systemową, które pozwalają badać zjawiska i procesy społeczne w różnych przejawach, wzajemnych zależnościach i związkach. Chodziło w takim podejściu przede wszystkim o najpełniejsze rozpoznanie podjętej problematyki z jednoczesną prezentacją wyników badań w sposób jak najbardziej syntetyczny” (s. 17).

Pewnym problemem w diagnozowaniu charakteru i działań państwa rosyjskiego jest na ogół wartościowanie, niepozbawione jakże często indywidualnego nastawienia emocjonalnego poszczególnych badaczy wobec Rosji. Słusznie więc zaznacza Autor, że: „(...) zarówno rusofobia, jak i rusofilia w sposób oczywisty sprzyjają emocjonalnemu, powierzchownemu i często dogmatycznemu ujmowaniu rzeczywistości rosyjskiej. Można być uczonym specjalistą w dziedzinie *rossijewiedienija* (*rosjoznawstwa*, *Russian studies*) i nie chcieć rozumieć, co się tam naprawdę dzieje. Każdy więc, kto zajmuje się sprawami Rosji nie powinien operować z góry wyrobionym poglądem, uproszczonym schematem czy ideologicznie zabarwionym szablonem” (s. 13). Przykładowo zauważa: „Typowym błędem percepcyjnym jest pojmowanie Rosji przez pryzmat jej skomplikowanej historii. (...) Wbrew pozorom, Polacy dość słabo znają współczesną Rosję, choć w wielu środowiskach uważa się, że jest odwrotnie” (s. 14).

Z lektury omawianej książki wynika, że Rosja pozostaje zdeterminowana w swych dążeniach do zdobycia uznania i utrzymania wiarygodności w stosunkach międzynarodowych, a Rosjanie nie są wcale narodem pasywnym politycznie. Zwłaszcza w czasach zmian, transformacji czy modernizacji poważnym czynnikiem określającym działanie Rosji na arenie międzynarodowej jest właśnie jej tożsamość. Jej definiowanie czy redefiniowanie staje się regularnie ważnym zadaniem politycznym. W tych okolicznościach – zdaniem Autora – „Rosja wciąż nie potrafi odpowiedzieć sobie na pytanie, na czym polegają jej żywotne interesy. Czy na tym, by Rosjanie żyli lepiej i uczestniczyli w światowym rozwoju gospodarczym i cywilizacyjnym, czy też na tym, by była ekspansywnym mocarstwem, usiłującym zagarnąć jak najwięcej obcych ziem?” (s. 11). Co znamienne, zauważa też, że mamy do czynienia z dwoistą tożsamością Rosji – deklarowaną i faktyczną. Państwo to znajduje się w dodatku w okresie przejściowym, gdy brakuje spójności w konceptualizacji i realizacji interesu narodowego. Stanisław Bieleń zaznacza, iż: „Z tych względów niniejsza książka traktuje nie tyle o już ukształtowanej tożsamości międzynarodowej Rosji, ile raczej o warunkach i procesie jej kształtowania” (s. 12).

W tych nowych uwarunkowaniach, które poddane są analizie, Rosja jawi się jako ważny aktor sceny międzynarodowej, współdecydujący o jej porządku. Z tego punktu widzenia niezwykle pożyteczne staje się rozumienie zachodzących w Rosji przeobrażeń, mające wpływ na skuteczną realizację także polskich interesów narodowych. Autor słusznie zauważa: „Gdy zmienia się toż-

samość Rosji, pociąga to za sobą zmiany oddziaływań międzynarodowych w skali globalnej” (s. 15), tymczasem: „Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej jest niejednoznaczna i niedookreślona. Jest konsekwencją – z jednej strony – dziedzictwa historycznego i braku ciągłości formacji państwowych (niewola tatarska, państwo moskiewskie, imperium petersburskie, ZSRR, Rosja poradziecka). Z drugiej strony jest wynikiem złożonych uwarunkowań geopolitycznych, narodowo-religijnych, transformacyjno-ustrojowych, gospodarczych i wojskowych” (s. 349). Dodać należy, że: „Współczesna Rosja ma podwójną tożsamość cywilizacyjno-geopolityczną. (...) Istotą tożsamości rosyjskiej jest jej przynależność do wschodniego odłamu europejskiej cywilizacji chrześcijańskiej oraz eurazjatyckie usytuowanie przestrzenne” (s. 349). Jednocześnie, co ciekawie formułuje Autor: „Europejska pod względem cywilizacyjnym i eurazjatycka pod względem geopolitycznym tożsamość Rosji to nie są dwie różne, ale właśnie nierozzerwalnie złączone strony ogólnego samookreślenia w świecie, wymagające organicznego uzgodnienia. Rosja jest jednocześnie «Europą w Azji» i «Azją w Europie». Problem polega na tym, jak rozporządza ona tą specyfiką swej immanentnej «dualistycznej tożsamości»” (s. 349).

Akcentując geopolityczną pozycję Rosji, Autor zauważa: „W Polsce w istocie zapomina się o tym czynniku, akcentując słabość ekonomiczną Rosji i jej peryferyzację” (s. 350), tymczasem: „Geopolityczna pozycja daje jej możliwość wpływania na najważniejsze procesy w masywie eurazjatyckim i zmusza do liczenia się z nią przez wszystkich uczestników stosunków międzynarodowych” (s. 350). Dostrzega jednak, że osobliwością Rosji jest zarazem jej autokreacja: „Zdolność tworzenia fałszywych wyobrażeń i wybujałych wizerunków swej potęgi pozostaje specjalnością elit rosyjskich. Rosjanie sami siebie plasują w czołówce państw” (s. 351). Wynika to jednak z wielkości terytorium, zasobów surowcowych, arsenałów zbrojnych i możliwości destabilizowania sytuacji na świecie, nie zaś ze względów ekonomicznych. Stanisław Bieleń zauważa przy tym swoisty paradoks wynikający z faktu posiadania przez Rosję tak wielkich zasobów surowcowo-energetycznych, implikujący jej ukierunkowanie na rozwój ekstensywny i hamujący modernizację. Co przy tym istotne: „Nawiązuje się w ten sposób do tradycyjnego modelu budowy potęgi dzięki czynnikom naturalnym. Rosjanie bowiem przez wieki budowali swoją wielkość dzięki ekspansji terytorialnej. Amortyzacja agresywności zewnętrznych ludów poprzez odgradzanie się od nich wielkimi przestrzeniami leżała u podstaw strategii bezpieczeństwa” (s. 351). Tym tłumaczony jest neurotyczny strach o swe bezpieczeństwo na ogromnych przestrzeniach pozbawionych wyraźnych granic. Słabość zaś gospodarcza Rosji przesądza o traktowaniu jej w kategoriach mocarstwa koncesjonowanego, z przyzwolenia społeczności międzynarodowej. Specyfika tego państwa polega także na tym, że działa ono w stosunkach międzynarodowych w szczególny sposób. Autor wskazuje tu na dwoistość jej zachowań, która „(...) polega na tym, że generalnie akceptuje wartości i reguły gry, jakie uznają inne państwa. Jednocześnie zastrzega sobie prawo do «swoistego» pojmowania pewnych standardów, co podważa jej wiarygodność w oczach opinii międzynarodowej” (s. 354).

Z lektury książki wynika niezbicie, że poruszony został niezwykle ważny problem, gdyż: „Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej stała się jej problemem egzystencjalnym” (s. 354). Rzeczywiście, obserwujemy dziś, że Rosjanie przewartościowują wciąż swe nastawienie do różnych spraw międzynarodowych, jakby nie posiadając jasnego wyobrażenia roli ich modernizującego się państwa. Widoczny jest wciąż ich kompleks, wynikający z dążenia do odgrywania supermocarstwowej pozycji w świecie, tymczasem – zdaniem autora – „Rosja potrzebuje samoograniczenia. Prowadząc nadal wielowektorową dyplomację, stać ją jedynie na «ograniczony globalizm», tj. współkształtowanie ładu międzynarodowego, opartego na partnerskich stosunkach z innymi mocarstwami i kolektywnym podejmowaniu działań” (s. 355).

Prezentowane przez Autora książki podejście reprezentuje racjonalny i obiektywny stosunek do podjętego przedmiotu badań. Unika tym samym uproszczeń i nastawienia emocjonalnego w tym trudnym temacie. Postawa ta cechuje się zarazem rzetelnością, dbałością o każdy szczegół faktograficzny czy bibliograficzny. Podkreślić trzeba, że praca ta powstała nie tylko w oparciu o bogatą literaturę i źródła, lecz Autor wykorzystał dane z badań społecznych, dane statystyczne i ekonomiczne. Pracę cechuje znakomita narracja, systematyczne podejście do wyjaśniania każdorazowo najważniejszych pojęć i bardzo dobre analizy porównawcze. Praca ta spełnia wszystkie wymagania monografii naukowej, choć z uwagi na jej przystępność i przekrojowość powinna zyskać także uznanie jako podręcznik akademicki. Jej Autor kompetentnie przedstawia stan badań w przedmiotowym temacie, nie stroniąc od krytycyzmu, popartego własną wiedzą i doświadczeniem badawczym. Traktując Rosję z uwzględnieniem należynej jej specyfiki, unika jednak nastawień metafizycznych, jakie nie- rzadko objawiają się w postaci wyolbrzymiania swego rodzaju tajemnej natury tego państwa. Podejmując problematykę tożsamości Federacji Rosyjskiej, Stanisław Bieleń wyjaśnia kompleksowo czynniki określające międzynarodową pozycję tego państwa i wyznaczające kierunki jego aktywności na arenie międzynarodowej, co jest poważnym wkładem w rozwój badań dotyczących współczesnej Rosji. Książka zasługuje na należną uwagę i uznanie.